

Gáspár Imre portréja a *Magyar–szlovák kulturális kapcsolatok* című kötetből

Aki Krúdyt felfedezte irodalmunknak, s aki Sládkovičsal barátkozott (Gáspár Imre élete és munkássága) (1854–1910)

Gáspár Imre munkásságát, a magyar irodalomban betöltött helyét alig ismerik tájainkon. Szűkszavú vele kapcsolatban a *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona* is; mindössze annyit tudunk meg belőle, hogy Sládkovič hatására ő lett a szlovák költők első tolmácsolója,

népszerűsítette műveiket és tudatosan ápolta a magyar-szlovák kulturális kapcsolatokat.¹

Évtizedeken át mostohán kezelte föl-dinket az egyetemes magyar irodalomtörténet-írás is; neve, munkássága nem tártul fel a maga teljességében. Ha elmondtak is róla valamit, inkább hibáit, tévedéseit, jellembeli fogyatékosságait, mintsem erőnyeit és érdemeit sorolták fel. A *magyar irodalom története* című háromkötetes összefoglalóban többek közt arról olvashatunk, hogy Gáspár életének egyik szakaszában közel került a szocialisztikus eszmékhez, társadalmi kérdésekben radikális hangokat pengetett, rokonszenvezett a szocializmussal, de „*sértődöttsége, gyenge jelleme megakadályozták képességei teljes kifejtésében*”. Így lett aztán árulója ifjúsága eszméinek, s „*klerikális újságíróként végezte pályáját*”.² Ennek okai azonban nem világosodnak meg előttünk: a „sommás” összefoglaló korántsem törekszik a teljességre, a mélyebb összefüggések feltárására, egy komolyabb Gáspár-kép kialakítására.

Örömmel nyugtázhathatjuk azonban, hogy a hiányosságokat elégségesen pótolta Sziklay László, aki *A századvég ellenzéki irodalmának történetéből* címmel már 1955-ben monográfiát jelentetett meg Gáspár Imréről.³ Félő azonban, hogy ez a munka is irodalmi ritkasággá válik (mindössze ezer példányban jelent meg), Gáspár személye pedig a feledés homályába veszik. Pedig – amint a szerző is hangsúlyozza – „*csak akkor lesz teljesen tiszta a korszak képe, ha egyre több ismeretlenségbe sikkadt haladó szellemű írójának az életét fogjuk feltárni, s egyben bemutatni egyéni bukásuk okát, hogy miért nem si-*

került még ekkor egyg  kovácsolni az egész ellenzéki tábort.”⁴

Könyvében azonban már Sziklay László is  r m mel állapítja meg, hogy a nacionalista szellemű irodalomtörténeti munkák után az elmúlt években „több kísérlet történt arra nézve, hogy a két nemzet – a magyar és szlovák – közeledésének szolgálatába állítsák élete művének kétségtelenül legp ldaad bb szektor t”.⁵ Ezen a téren mindenekelőtt Kemény G. Gábor  s Rudolf Chmel irodalomtörténészek tettek legtöbbet.⁶

A Sziklay által említett legp ldaad bb g sp ri „szektoron” kívül munkánkban a költő-műfordító, az újságíró és az irodalomszervező egyéb érdemeiről is sz t ejtünk. De beszélünk majd az  rot rs knak nyújtott segítségről is: arról, hogy nemzedéktársai számára vidéken keresett több alkalommal is megjelenési lehetőségeket, hogy felfedezte Krúdyt a magyar irodalom számára, a társadalmi valóság ábrázolására unszolta Reviczkyt, több  r  figyelmét a világirodalom felé  r ny totta stb.

A szülőföldtől a távoli t jakig, újságírás, lapszerkesztés

Gáspár 150 évvel ezelőtt, 1854. február 24- n született a Hont megyei Nagycsalomj n. Evangélikus sz l k gyermeke lévén, a szomszédos Kiscsalomj n keresztelt k február 25- n. A középnemesi származású G sp rok egyébként a XVII. században, 1657-ben nyertek címeres nemeslevelet. A család Erdélyből származott, ahonnan a Pozsony megyei Gal nt ra települt  t. A XIX. század elején a Hont megyei Tesz ren, Nagycsalomj n  s Ipolybalogon, valamint a Nógrád megyei

Rib n  s Mohor n bírtak földesúri joggal, de Hont nemesei között már az 1754–55.  vi összeírásban is t l lkozhatunk a G sp rok közül László  s Tamás nevével. Imre nagybátyja, András (1803–1884) a negyvennyolcas szabadságharc husz rt bornoka, később pedig országgyűlési képviselő volt. Apja, Gáspár György 1860-ban Hont megye f szolg b r ja lett, később pedig F lekre került. A megye monográfiájában olvassuk, hogy a szolg b r  „t r l metszett, magyaros zamatú n pdal r  volt, aki többek között az országosan népszerű B k t tettem kesely lovam lábára és a Ne nézz rám, ne ne vess dalokat költötte.”⁷ A megye t rt n sz , Gyürky Antal is megjegyzi, hogy a szolg b r t szülőföldjén „mint nagy zenészt ismer t k”, aki „emellet a k lt s zt  r nt is hajlammal b rt.”⁸ Amolyan „d rid zva nótát csináló dzsentri” lehetett  , aki „ott h zatja a cigánnyal a helyszínen, nagycsalomjai házában”.⁹

Az anya, Karassiy Mária gazdag polgárok lánya volt. Pestről került a nagycsalomjai udvarh zba, s amíg a férj d rid zott,   gyakran „bezárkózott szobájába, a legfinomabb ételek és hatalmas csésze feketekávé mellett írta rosszul sikerült frigy nek v g nélküli sir mait francia nyelven”.¹⁰ A gyerekekkel ebben a környezetben aztán senki sem törődött. Nem csoda hát, ha a gyermektelen sógor, Kalauz Pál hajniki nemesember magához vette a három Gáspár fi t, hogy nevelésükről gondoskodj k. A nagynéni férje volt  , s anyai ágon a Radv nyszkyakkal állt rokonságban.

Imre t h t kisgyermek nt a Szli cs melletti Hajnikra került, s a sz l faluhoz a későbbiekben nem volt sok köze.  m a

A selmeczbányai líceum, ahol költőnk is tanult

családból vihetett magával valami kis örökséget. Elsősorban az íráskészséget és a nyelvek iránti tehetséget, meg a mulatozás iránti hajlamot, amit – ahogy majd később látni fogjuk – főleg Pesten „bontakoztatott ki”, élete utolsó szakaszában.

Hajnik mélyebb nyomokat hagyott Gáspár életében, mint a szülőföld. A festői táj magával ragadta a költészet iránt fogékony Imrét, az udvarház pedig több szempontból is jó példával szolgált. A nagy könyvtár felkeltette érdeklődését, s kielégítette olvasási vágyát, a magyar földesúr és a szlovák nép közti kezdeti jó viszony pedig a népek közötti baráti érzelmeket táplálta benne. A környezetnek így döntő szerepe volt abban, hogy Gáspár nagy lelkesedéssel fordult a szlovák irodalom és kultúra felé.

Tíz-egynéhány éves Gáspár, amikor a híres selmeci evangélikus liceumba kerül. Tagja az önképzőkörnek, munkái jelennek meg a Korányban; Petőfi lesz a fiú ideálja. A nyugtalan természetű fiatalember azonban már itt ellenzéki magatartást tanúsít: összeütközik a konzervatív tanárral, különösen a Petőfit semmibe vevő Suhajda professzor ellen lép fel erélyesen.¹¹ *Kíváncsi* című röpirata miatt el is kell hagynia az iskolát. 1868/69-ben Rimaszombatban folytatja tanulmányait. A Gömri Lapoknál jelentkezik első cikkekkel, melyekben a gyermekkori tájat mutatja be: a zólyomi hegyekről, a szliácsi fürdőről ír nagy szeretettel és büszkeséggel. Tanult még ezenkívül Zólyomban, Pozsonyban és Pesten. Tehát már diákévei is mozgalmasak, változato-

sak voltak. További működési helyeit, újságírói tevékenységének állomásait hosszasan tartana felsorolni.

Gáspár Imre első irodalmi kísérletei Balassagyarmaton, az Ipoly és a Nógrádi Lapok hasábjain jelentek meg. Az itteni írók – Csalomjai (Pajor István), Koroda Pál, Reviczky Gyula, ifj. Szinnyi József, Rudnyánszky Gyula – szellemi vezérüknek tekintették őt. Gáspár 1874-ben a Pestről kiszorult, polgári törekvésű nemzedéktársai számára Gyarmaton keres megnyilvánulási lehetőséget. *„Mit is nevezhetünk az ilyen módon szétzilált, egymástól szétválasztott ifjak törekvéseiben polgárinak?”* – teszi fel a kérdést Sziklay László. *„Hiszen – amint a továbbiakban írja – csaknem valamennyien a dzsentri világból jöttek és első szembeszállásaik az irodalom hivatalos fórumaival elsősorban egyéni mellőzöttségükből, sértődöttségükből fakadtak. Érvényesülni mindenáron: ez volt a fiatalok törekvése. Ezért fordultak – a magyar irodalom akkori hivatalos tényezőinek élményforrásával ellentétben – a felvidéki kisvárosok német eredetű polgárságához. Gáspár pedig ezen kívül még a szlovák kispolgári értelmiséghez is. (...) Követelik a magasabb színvonalú városi irodalmat, a közlés megtisztítását a parlagiasságtól, s ezt elsősorban a sajtó útján akarják elérni.”*¹²

A balassagyarmati Nógrádi Lapokban a hetvenes években egy emlékezetes polémia is sor került.¹³ A Csalomjai–Gáspár-féle „töklic” vitáról van szó. A heves „irodalmi” konfliktusban két ellentétes szemlélet csapott össze: a nemesi és a nemeségből kiválni akaró, írásaiból megélni kész polgáré. Gáspár természetesen az utóbbit képviselte. Az irodalomtörténeti

értékű polémia annál inkább is érdekes, mivel abban maga Mikszáth is részt vett.

Földijével, Mikszáthtal különben a hetvenes évek végén Pesten is kapcsolatba került már. Sziklay László így ír erről: *„Mikszáth is Gáspárhoz hasonló sorsban élt Pesten – sohasem beszélt életének arról az öt esztendejéről, melyet mint ismeretlen kezdő író (1873–78) Pesten töltött. (...) Bizony nyilvános házakban töltötték 1877 karácsonyát, ahol együtt sírtak a perditákkal szomorú sorsuk felett.”*¹⁴

Még egyszer találkozhatunk Gáspárral Balassagyarmaton. 1877-ben jelent meg itt a Röpke Ívek, a megye első irodalmi lapja, melynek ő is munkatársa volt. A hetilapokban programnyilatkozatukat így fogalmazták meg a szerkesztők: *„Az új vállalattal oly lapot akarunk a t. közönség kezébe adni, mely minden igényt kielégítene, mit egy vidéki jó szépirodalmi laphoz kötni lehet.”*¹⁵ Időközben Pesten is többször felbukkant Gáspár. Dolgozott a Pesti Naplónál, a Népszavánál, az Új Budapesti Napilapnál s még számos korabeli újság közölte a munkáit. Irodalmi társulatot is akart alapítani, tervezte egy ifjúsági folyóirat kiadását – lapvezérül magát Jókait is megnyerte. *„... társadalmi helyzete és a radikális francia hatás együtt terelték a kor legszélső baloldala felé”*¹⁶ – írja erről a korszakról Sziklay.

A hetvenes évek végén meglepően merész cikkeket írt az Új Budapesti Napilapba. A következő részletet *A sarki hordár* című tárcájából idézi monográfiájában Sziklay: *„Abból a nagy szerződésből, melyet Isten és ember egymással kötöttek, át vannak hágva a legsarkalatosabb pontok. Az ember évtizedek óta: 1. Nem ura saját életének, 2. Éhezik, 3. Fázik, 4. Meg van*

alázva emberi mivoltában.”¹⁷ Ebben a korszakban születnek kihegyezett élű satírái is. (Itt jegyezzük meg, hogy 1877-ben egy *Cigaretta* című satirikus lapot is szerkesztett.) A nagyvárosi kitaszítottság már „ékesebbé, lényeglátóbbá teszi a népről írt rajzait, a bosszúállás dühével fordul az uralkodó osztály felé” – állapítja meg monográfusa.¹⁸ A hajniki beteges hangulatok és a vidéki dárídók után egyre tudatosabban száll szembe a nép elnyomóival. S bár „nem elég az erkölcsi ereje”, hogy elképzelései mellett rendületlenül kitartson, satíráival mégis sok olyat elmond, ami „ma is megszívlelendő, amit nem szabad elfelejtenünk, ha a hetvenes évek haladó szellemű magyar irodalmáról tiszta képet akarunk alkotni”.¹⁹ És alig lép fel utána valaki egészen Adyig, „aki enynyire élesen átlát a századvég rózsaszín ködén”.²⁰

1879-ben már a munkásmozgalom körül szervezkedik Gáspár. Igaz, hogy sohasem állt annak élére, de a Népszavában rendszeresen tolmácsolta a haladó német, francia és angol munkáslírárt, s „ekkor veszi a tollára először pozitív értelemben – Oroszországot, az orosz kultúrát, illetőleg az orosz népet”.²¹

Lapszerkesztői-újságírói tevékenységét és elképzeléseit valójában Debrecenben bontakoztatta ki (Debreceni Hírlap, Debreceni Ellenőr). Sziklay szerint „ő csinált a debreceni újságokból színes sajtót”²², megteremtve a sajátos helyi hírlapírást. Gáspár hozzájárult a vidék kulturális felemelkedéséhez, s ezáltal az egyetemes magyar kultúra fejlesztéséhez is. Megteremtette például a vidéki színikritikát; elsőként közölte Pesten kívül a kortárs magyar irodalmat, miközben a világirodal-

mat se hanyagolta el. Gondja volt az utánpótlásra is: foglalkozott az újságírójelöltekkel, írókat fedezett fel, indított útjukra stb. Egyszóval nagyban hozzájárult ahhoz, hogy „az akkor még nagy többségükben falusi debreceniek nagyot haladjanak a szellemiek terén is a kapitalista polgárosodás útján.”²³ Pedig a dzsentri, az uralkodó osztály ebben a városban még ellen-szenvesebb és maradibb volt, mint a szülőföldjén vagy Pesten. De akkor még nem torpant meg Gáspár: vezércikkeiben bátran kimondta, hogy a „nyomorgók butaságáért az uralkodó osztály kegyetlen szociálpolitikája a felelős”.²⁴

Versei és újabb prózai munkái

Bár az újságírás terén Gáspárnak valóban elévülhetetlen érdemei vannak, ő mindenekelőtt költőnek hitte magát. Igaz, hogy több önálló verseskötete is megjelent, s olyan termékeny volt a maga korában, hogy ebből a szempontból csak kevesen múlták őt felül, mégsem nevezhetjük nagy költőnek. Költészetét tekintve a mennyiség nincs arányban a minőséggel. Gyorsan, felületesen dolgozott, így „egyetlen olyan lírai költeménye sincs talán, melyre a műgond lenne jellemző” – állapítja meg Sziklay.²⁵

A bálkirálynő dalai és a *Válogatott költemények* darabjai, bár szép gondolatokat tükröznek, gazdag érzelmvilágról árulkodnak, ugyanakkor „a cigányos cikornyákat s a kiegyezési kor polgári szalonjaira jellemző modoros műbánatot is megtaláljuk”²⁶ bennük. A költemények tartalmi részét illetően azonban van pozitívuma is Gáspár lírájának. Igaz, hogy költészete korántsem mélyült el úgy, mint Reviczky Gyuláé, forradalmisága nem ért

fel Komjáthy Jenőéhez, de – főleg a hetvenes évek vége felé – „mind erőteljesebben szólal meg lantján a kor társadalmi viszonyai ellen tiltakozó politikai költészet”.²⁷ Gáspár azonban már ezt megelőzően is a „tendenciózus költészet híve volt, és a művészet társadalmi gyökereit kereste”.²⁸

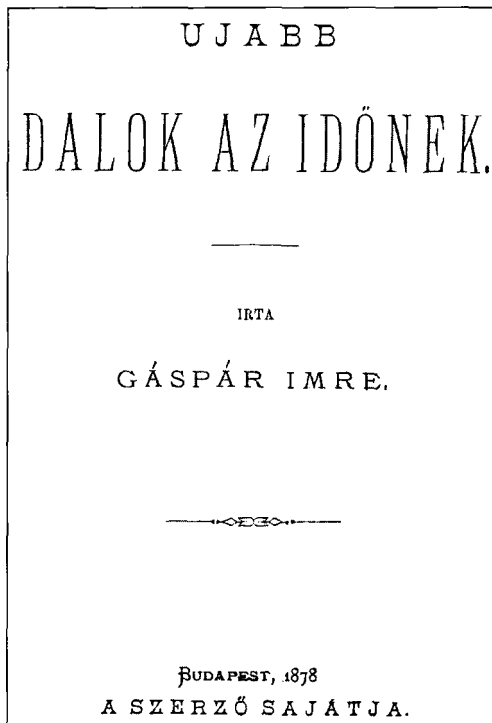
A *parlament* című versében politikai lírájának mondanivalója csúcsosodik ki. A törpe, tehetségtelen alakokat állítja pellengérre, akik a reformkor országgyűlési képviselőinek nyomukba se léphetnek. Így ír minderről a versben:

„Ha vágysz modern szónokok nagy
hírére,

Először is... ne szónokolj ma már!
Most tárcacikk ült vezércikk helyére,
A nagy stíl is minden téren lejár.
Nem is szószékről hangzik már a sok szó,
A szónok szépen padjain marad,
Beszéde finom társalgás; az is jó,
Hogy a lapoknak kerek művet ad...”

Ujabb dalok az időnek című kötet 1878-ban jelenik meg. Lássunk néhány sort az előszóból: „Azon mozgalom, melyet társadalmi névezünk, Magyarországon még gyökeret sem verhetett: bár a nép, hogyha egyszer s nem sokára be fogja látni, hogy a most uralkodó s küzdő politikai és társadalmi eszmék, formák circulus vitiosusában ezek egyike által sem jut el a boldogság, béke és szabadság kikötőjébe, hirtelen és egyszerre fog az új eszménynek meghódolni. (...) Ismétlem, nem tartom valami érdemes poémának, s elég nekem, ha igaznak tudom, a mit énekelek.”²⁹

S vajon milyen igazságot olvashatunk ki a versekből? A *Hol az a Magyarország* címűben például hasonló gondolatokat

Gáspár egyik verseskötetének címlapja

ferszeget, mint Kölcsey és Vörösmarty legszebb himnikus verseikben, ám sokkal erőtlenebbül, szegényesebb eszközökkel. Erőtlen, lapos, prózai sorokkal átitatott vers a *Nagyot lépett a kor* című is. Ám a bátor szókimondás, a forradalmi hév itt sem hiányzik:

„A forradalom porba rántja
Az ócska rabló várakat,
Hol annyi eszme, kincs, szabadság
Felett rabbilincs, lakat.”

A szegények, az éhezők, a szalmakunyhók lakóinak nevében, a munkások érdekében emel szót a *Jövőben* című költeményében:

„Ha halál a munka: veríték
Borít el nappal, éjeken...
(...)”

*S kiált: Nekünk az üdvöztető
Nyolc nagy boldogságot ígért,
S ezer nyomor volt a mi sorsunk
E százados, szilárd hitért.”*

Egy újabb versében már a szebb, derűsebb jövőbe vetett hitét fejezi ki, a jobb kor reményében sóhajt fel:

*„Látok én vészt, látom a vért,
Hanem érzem azt is mélyen,
Hogy dicső kor van kelőben,
Átragyog sok kínos éjen.
Látok egy nagy forradalmat,
Mely körülöm egyre készül...
Én teremtem, csak egy percet
Adj belőle osztály-részül!”*

(Nap ragyog nekem)

Ebben a korszakban talán az epikában alkotta Gáspár a legnagyobbat. Kéziratban maradt regényei, a *Lapis Refugii* (1897), a *Nagy pálya kezdetén* (1899) és a *Hónapos szobák* (1901) komoly problémákat vetnek fel: rámutatnak az arisztokrácia és a dzsentri züllésére, s már a kapitalizmus ridegségét, zordon önzését is bírálják, „*lerántják a leplet a sok szenvedés, bánat okáról*”.³⁰ Kár, hogy hősei – akár csak írójuk – sokszor csupán passzívan szenvedik életüket, nem igazi harcosok, változtatni kész figurák.

„Sládkovič magyar tanítványa”, a szlovák irodalom első tolmácsolója

Andrej Sládkovič és Gáspár Imre barátsága a két nemzet közeledésének, a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatoknak legszebb példája. Hogyan is kezdődött a barátságuk? A bevezetőben már említettem a nevelőszülők, Kalauzék otthonának egészséges légkörét. Bár Kalauzék házában – amint Sziklay Lászlótól tudjuk – „*magyar a szó, s az anyanyelvhez, a nem-*

zethez való tartozást illetően semmi kétségünk se lehet”, az ő esetükben mindez nem jelentett sovíniszta elzárkózást. „*Nemcsak arra gondolunk itt, hogy a család tagjai tudják népük nyelvét, hanem arra is, hogy a hatvanas évek végén Kalauz Pál még nem zárkózik el teljesen a szomszéd Radvány község lelkészének, Sládkovič Andrejnek a műveitől: könyvtárában ott van a Marína, Gáspár ott találja meg először, így ejti meg a szlovák népies romantika lírai költeményének »bűbajos varázsa«.*”³¹ De idézzük magát Gáspárt is, aki már 1873-ban megírta emlékeit az Orol című szlovák lapnak: „*Kisdiák voltam, s hazajöttem szünidőre. Könyvtárunkban szerény könyvre bukkantam, melyen Sládkovič neve ötlött szemembe. A könyvet felütve, ahol a »Marína« annyi-annyi reményt tükröző, gyönyörű utolsó fejezete olvasható, nem tettem le kezemből, s megtaláltam költőmet. Már akkor, életem 17-18. évében felébredt bennem a vágy, hogy személyesen megkeressem a költőt, aki alig félmérföldnyi távolságra lakott.*”³²

Rövidesen sor került a személyes találkozásra is. Erről így ír a hajnuki fiatalember: „*A költő illatos hársfa alatt, udvarán fogadott... Szavaimra, hogy ez alkalommal köszönöm meg neki a fényt, mely költői dicsőségének sugaraiból rám is vetődött, így válaszolt: »A szlovák költőnek nincsen dicsősége...« Beszélgetésünk az irodalomról folyt. Nyomban kitűnt nyelvi és irodalmi jártassága. (...) Látogatásaim egyre gyakoribbá váltak. (...) Megmagyarázta nekem a szlovák nép lélektanát... És nemegyszer hangoztatta azt a reményt, hogy a magyar és a szlovák elem egyszer mégiscsak találkozik valamely síkon. És*

hol is találkozhatnának másutt, mint az irodalom terén. Megegyeztünk abban, hogy azt a célt csakis a magyar és a szlovák műfordítói alkotásokkal érhetjük el. Így mindkét részről alkalmas anyag szivárogná a szívekbe, mely kölcsönösen felébrészténé az egymás iránti szeretetet, melyet a társadalmi élet hullámverése nem lenne képes többé megzavarni.”³³

Gáspár a korabeli sajtóban sorozatosan írta ismertetéseit a szlovák irodalomról, fordította a költők verseit, s készült egy átfogó lírai antológia összeállítására. „A radványi »regényes találkozásokból« a magyar–szlovák irodalmi kapcsolatok két gyöngyszeme fakadt”³⁴ – írja a Sládkovič–Gáspár kapcsolatok másik kutatója, Kemény G. Gábor. 1870. augusztus 4-én Gáspár megírta Sládkovičhoz szóló nevezetes ódáját, s ezt egy levél és a *Marína* néhány részletének magyar fordítása kíséretében eljuttatta a radványi paplakba. Az óda egyébként csak Sládkovič fordításában maradt fenn, innen ültette vissza magyarra Sziklay László.³⁵ Lássunk ebből egy részletet:

„Ne haragudj, hogy mint ismeretlen
Mentem hazád szép rétjein át,
Hol bátor, új énekesre leltem:
Hallom, értem *Marína* dalát.
Zsoltárait más nyelven dalolnak,
Az én dalom csendeskén regél:
A tieid mennydörgésként szólnak,
Mintha zúgó áradat zenél...”

A kapcsolat másik „gyöngyszeme” Sládkovič költői válasza. Ez szintén az Orolban jelent meg 1873 márciusában *Mladému poetovi* (Az ifjú költőnek) címmel. Fried István fordította³⁶ magyarra:

„A Garam árja *Marínát* rejtette:
Belepillantál, s ím visszamosolyog...

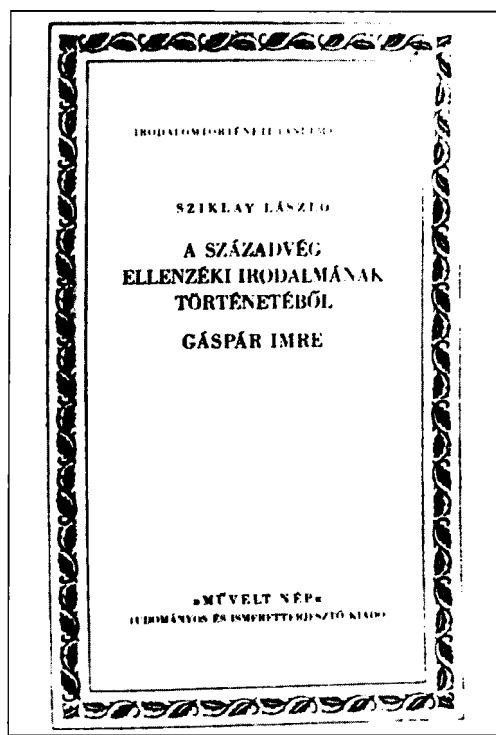
Újra fellángolt szíved nagy szerelme,
Ég, csak egyre ég, és hevesen lobog.
S lám lecsillapult szíved tüze immár,
Mert a szűz folyó oltotta el szomjad,
A gyógyító írért hegytetőre hágtál,
Hol frissen csobog vize patakodnak.”

Van ennek a kapcsolatnak egy további „gyöngyszeme” is. Gáspár *Elégiájára* gondolunk, melyben a táj s a szlovák nép iránt érzett szeretet kap kifejezést.³⁷ De felbukkan benne a költő barát személyisége is:

„Végig a hegylánc tövében, mint egy
óriási révben,
Terhet könnyen, vidoran visz az ezeréves
Garam víz,
Egy társ-nemzet rege-lantja beszél
tündérivel.
Óh, a költő ide illik, itt fürödni
könnyű villik,
Szvatopluk gyász-viadalját zúgó
hullámok dalolják,
Ah, regéik mély érzelmét ember-fül
nem éri fel!”

Gáspár Imre – a Sládkovičcsal való gyakori találkozások s az olvasmányai alapján – nemcsak megismerte a szlovák irodalmat, hanem minél rendszeresebben tolmácsolni is igyekezett azt a magyar sajtóban. Ő írta az első, szakszerűsége törekvő ismertetéseket is a szlovák irodalomról. S ahogyan ezt Sziklay László találóan leszögezi: „Korának egyik leg-életőbb problémájában, a nemzetiségi kérdésben (is) minden magyar szépiró kortársánál előbbre tudott jutni.”³⁸

Hosszas készülődés után 1879-ben megjelentette a *Hazánk tót népe* című antológiát is. Igaz, a kritika vegyes érzelmekkel fogadta a kötetet; Gáspár egyes jegyzeteiben több pontatlansággal, tárgyi

Sziklay László monográfiája Gáspár Imréről

tevédessel is találkozunk, vállalkozását mégis pozitívan kell értékelni, hisz a maga nemében úttörő jellegű munkáról van szó. A kritikai fogadtatás ismertetése és az antológia értékelése előtt lássuk, mit is tartalmaz a kötet!

Az antológia két nagyobb fejezetből áll. Az első *A tót nép* címet kapta. Olvashatunk itt a magyarországi nemzetiségekről, a szlovákok nyelvéről és kultúrájáról, az ún. zólyomi „tündér-uradalomról” stb. A *Tótok és a pánszlávok* című fejezetben egyebek közt ezt írja Gáspár: „*Hazánk poliglott ország. Magyarok, németek, horvátok, tótok, szerbek, szlovének, románok – s ki tudja, mik lakják még? Kis állam, de négy-öt önálló irodalom, ezenkívül francia, német, latin, zsidó s még*

vagy öt nyelvű könyv, folyóirat, iskola tud benne szükségszerűvé válni, s a szerbeknek és románoknak, a horvátoknak egyeteme van, a tótoknak vagy van múzeuma, főiskolája, rendszeres eszközökkel működő irodalma, a szász még államot is képezhetett az államban.”³⁹ Aztán a tájat mutatja be a szerző. A tájat, melyet maga is annyiszor megcsodált, melyhez mennyi emlék fűzi, melynek népe is oly közel nőtt a szívéhez. A Zólyom környéki „tündér-uradalomról”, a mondával, dallal s egyéb „kinccsel” teli „tündér-telepről” van szó. Ekképp hozza mindezt a magyar olvasóhoz is közelebb Gáspár: „*Maga a tündér-telep gyönyörű keretben fekszik, Radványig alacsony, de élénk hegy-völgy, itt-ott kicsiny, de ősrégi családi lakok, tele mondával és kinccsel. Radvány mellett a félkörű magas Urpin öleli el a tájképet.*”⁴⁰ Aztán a szlovák népről olvashatunk: a dolgos, a munkában is közösségi életet élő emberekről, a mesét és dalt termő falusi estékről. „*Szeretik a társas életet is: hagyományos, ünnepi cselekményekkel végzik a szokottabb munkát – mi által a monda ismét gazdagodik. Fonóik hálás terei a szemlélőnek; a lobogó mécs, a mindig jelenlévő öregek, és sok más körülmény valóban költői színt adnak az egésznek. A mese nem maradhat el, a mindig mesélő hozzáteszi a végén, hogy ő is csak az öregapja után beszél.*”⁴¹

A második fejezet címe: *a Tót költészet*. Először Ján Hollý *A Tátra szózata* című költeményét teszi közzé Gáspár földije, Csalomjai (Pajor István) fordításában. A vers megnyeri Gáspár tetszését is: szép, könnyed folyású dálnak nevezi. Ezután Ján Kollár *Slávy dcérájának* részletét olvashatjuk ugyancsak Csalomjai fordításá-

ban, *Sláva leányához* címmel. Ezzel kapcsolatban Gáspár megjegyezte, hogy „nyelve igazán zenei, s kezelése is mesterre mutat”.⁴² Maga is fordított ebből a műből néhány szonettet, melyek szintén helyet kaptak az antológiában.

Ludovít Štúrtól a *Dévény emlékezete*, a *Csak Te szeress* és a *Galamb repült* című verseket tette közzé saját fordításában. Štúrt tanult, eszes férfiúnak, „tudós és pánszláv agitátor”-nak nevezi a szerző. Némi ellenszenvvel ír Hurbanról is Gáspár, mert – mint mondja – részt vett „Štúrnak a magyar szabadság ellen folytatott gyalázatos harcában”.⁴³ Hurban költeményei közül a Szvatopluk, a Gottsalk s a Dalok mostanra Gáspár szerint „okvetlen tehetséggel vannak írva engesztelhetetlen dühök dacára a magyar-ság ellen is”.⁴⁴ Tőle egyébként a *Szabadság harangja* című verset közli.

A sorban Andrej Sládkovič következik. Róla most is nagy szeretettel és tisztelettel ír. Álljanak itt bizonyítéku az alábbi sorok: „*Én ösmertem Szládkovičot. Költői nagyságát, mint ez szeretett egyéneinkkel szemben mindig történni szokott, talán túlbecsülöm, de egyénisége vonzó, kedves volt, műveltsége nagy és európai színvonalon álló. Ő buzdította azokat, akik körüle csoportosultak, az angol, francia, olasz és német költők szeretetére; ő eredetiben olvasta s szerette Homéroszt, Petrarkát, Geothét; Shakespeare-hez jegyzeteket kezdett írni. Vörösmarty szövegére felelt, Arany »Toldiját« olvasta; ezt az én kérésemre, Petőfit, Vörösmartyt és Jókait már régóta ösmerte. (...) Soha, egy szóval sem sértette előttem az én nemzetemet, hozzám írt költeménye mellett ott fekszik ajkairól ellesett mondása: »Sze-*

ressen valamit; minél nagyobb, annál nagyobb és nemesebb lesz maga is.”⁴⁵ Gáspár Sládkovič *Margit* című szerelmi és „bölcselemi” költeményét fordította az antológia számára magyarra.

A felsoroltakon kívül az alábbi költők munkáival találkozhatunk még a kötetben: Karol Kuzmány (*Dal a Garam partján*), Samo Chalupka (*Pojniky török, Megölve*), Jakub Grajchman (*Téli bába*), Ján Botto (*Magin vára*), Miloslav Dumný (valódi neve Daniel Bachát) (*Gyerekek játszanak, Az életből, Emil története*), Ján Čajak (*A szívemnek..., A szerelem..., Istennem, Istenem*), Pavol Országh Hviezdoslav (*A bátyám*).

S hogy milyen visszhangja volt Gáspár antológiájának a maga korában? Szlovák részről elsősorban Vajanský bírálta azt elmarasztaló, éles hangon. „*Alig van rá elismerő szava* – írja sokat idézett monográfiájában Sziklay, majd így folytatja: – *Hogy egyetlen hang a pusztaságban, mely ebben az időben a magyar részről a szlovák irodalommal és a szlovák kultúrával foglalkozik, hogy közeledni akar akkor, mikor a két nemzet vezető társadalmi rétege közötti különbség szakadékká tágult, sőt hogy a szlovák irodalomtörténet első összefoglaló műveit is megelőzi, hiszen Vlček ilyen irányú munkája csak 1881-ben jelent meg – azt észre sem veszi. Az ő lapja is kommentálja azt a hajszát, amelyet épp a Matica melletti bátor kiállásáért Grünwaldék Gáspár ellen indítottak. Tudnia, hallania kellett arról, hogy a nemzetiségi kérdésben elveiért milyen megalázások érték, hibái felsorolása után mégis »konok magyar gőgjéről és végtelen követelőzéséről« beszél. Amit Gáspár a szlovák értelmiség »pánszláv« voltáról*

mond – félreérti. Nem úgy fogja fel, mint vádiratot a szlovák papokat, tanítókat maguktól elvadító nemesurak ellen, hanem úgy, mintha Gáspár csak a népet értékelné, a szlovák nemzetből az értelmiséget ki akarná zárni.”⁴⁶

Sziklay eme állításával egyébként Rudolf Chmel, az újabb szlovák irodalomtudomány neves képviselője is egyetért. Vajanský éles kirohanását, elfogult és nem minden esetben megalapozott véleményét maga is elítéli. Ezzel kapcsolatban írja többek közt az alábbiakat egyik tanulmányában: „Ezeket az éles ítéleteket szélesebb összefüggésben kell értelmeznünk. Gáspár munkái, cikkei és könyve maximalista kritériumok alapján értékelve kétségtelenül felületesek, a szerző nem törekedett a jelenségek rendszeres magyarázatára, hiányzik belőlük bárminemű rangsorolás, illetve minősítés. Ezt a következtetlenséget magyarázhatná az a körülmény, hogy a szlovák irodalom tanulmányozásához hiányos volt a felkészültsége, valamint, hogy cikkeit kezdőként, aránylag fiatalon, 20-22 éves korában írta.” Aztán ő is rámutat arra a tényre – amely egyébként Vajanský, Škultéty és az egész szlovák sajtó figyelmét elkerülte –, hogy Gáspár kezdeményezése valóban egyedülálló volt a maga korában, hisz nemcsak magyar részről hiányoztak az úttörő jellegű előtanulmányok, hanem magának a szlovák irodalomtörténetnek sem voltak még összefoglaló művei. Értékelését még ezzel toldja meg Chmel: „Ilyen körülmények közt Gáspár népszerűsítő tevékenysége is más fényben tűnik fel, s minden következtetlensége és tévedése ellenére sem vitatható el az értéke.”⁴⁷

Sziklay László észrevételeivel folytatnánk újra az idézetek sorát, igazolhatnánk Gáspár érdemeit is: „...talán ő volt az egyetlen magyar író ebben a korban, aki egységben látta a nemzetiségi vetélkedés miatt egymástól uralkodó osztályaik által mind jobban és jobban elvadított szomszéd nemzeteket.”⁴⁸ Nem csoda hát, ha Gáspár a Maticát is megvédi Grünwald Béláék nacionalista politikájával szemben. 1876-ban, a Figyelőben írta ezeket a bátor hangú sorokat: „Pillanatnyilag könnyű, de zajos sikert értünk el, s alatta elmergesedett sebek támadtak, a magyaroknak pedig nagyobb szüksége van barátokra, mint ellenségekre. Mi ott is sújtottunk, ahol erre okunk nem volt. A tót nyelv művelése állami érdek.”⁴⁹

S hogy Gáspár a maga küzdelmei ellenére legtöbbször egyik oldalon sem talált megértésre, annak több oka lehetett. Mindenesetre sem a magyar, sem a szlovák nacionalisták nem fogták fel kellőképpen becsületes közeledési szándékát, mert – amint Sziklay mondja – „még nem érett meg az idő arra, amit Gáspár akart”.

A Krúdy-regények hőse

Gáspár Imréről nemcsak monográfia íródott, hanem egy-két Krúdy-regény is megörökítette alakját. Mint a budai kiskocsmák törzsvendége, az állandó pénzzavarral küszködő öregedő újságíró többször is felbukkan – elsősorban *A vörös postakocsiban* és a *Hét bagolyban*. Kár, hogy már csak ezt a Gáspárt szerepelteti regényeiben Krúdy.

De mikor és hogyan ismerkedett meg egymással a két író? Mielőtt erre válaszolnánk, el kell mondanunk, hogy apai ágon felvidéki származású volt Krúdy

családja is. Nagypapa, aki a nógrádi Szécsénykovácsiban született, honvédkapitányként küzdött végig a szabadságharcot.

Említettem már, hogy Gáspár a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben debreceni újságíró volt. épp a Debreceni Ellenőrnél dolgozott, amikor a fiatal nyíregyházi gimnazista, a kezdő Krúdy egy hipnotizált lány történetét küldte el lapjának. A „sasszemű” szerkesztő nyomban felfigyelt az írásra, s örömmel újságolta élményét munkatársainak. „Gyerekek, azt hiszem, felfedeztem a magyar irodalomnak egy kiváló novellistát!”⁵⁰ – kiáltott fel a szerkesztő.

Gáspár azonnal felkarolta Krúdyt: buzdította és irányította a fiatal tollforgatót. Sőt 1894. október 10-én lelkes hangú levelet írt neki, riporter állást és havi 40 forint fizetést kínálva a fiatal Krúdynak maga mellett a Debreceni Ellenőr szerkesztőségében.

Katona Béla irodalomtörténészről tudjuk, hogy a „csábító ajánlat után a fiatal író az érettségit sem győzte kivárni, hanem rohant azonnal Debrecenbe”.⁵¹ Fiatalon megszökött otthonról, de apja kinyomozta tartózkodási helyét és Porubszky Pállal, a jó nevű osztályfőnökkel sikerült őt hazacsalogatniuk. Az írásról azonban nem mondott le Krúdy. Már érettségi előtt kilencven novellája jelent meg, legtöbbjük épp a Debreceni Ellenőrben, majd Gáspár új lapjában, a Debreceni Reggeli Újságban.

Gáspár továbbra is hívta Krúdyt maga mellé, aki az érettségi után, 1895 szeptemberében elfoglalta helyét a Debreceni Ellenőr szerkesztőségi asztalánál, bár csak néhány hónapig maradt ott.

Krúdy 35 éves, amikor 1913. január 12-én Pesten, a Hét hasábjain útjára bocsátotta *A vörös postakocsi*t. Azt a regényt, amely Ady szerint „nemcsak a tegnapnak, a pest-budai bizarrságnak s az emlékezésnek szimbóluma”, hanem a nagy „társadalomtalanságé” is. A társadalomtalanok közé tartozott maga Gáspár is. Róluk csak az írhatott hitelesen, akinek társadalmi rangja szintén tisztázatlan volt, s aki – ahogyan Ady mondta – „*állandóan a napidíjas és az Úristen között lebegő*”⁵² volt.

A regényben két helyen olvashatunk részletesebben Gáspárról. Először, amikor Bonifác Ignác, a remetei magányba húzódó kis anarchista beszél róla Dideri-Dirnek, a „költőnek”, aki tulajdonképpen egy erdélyi ügyvéd elvált felesége. Mindenképp híres művész szeretne lenni, éppen ezért jeles férfiakkal akar ismerkedni. Lássunk most Bonifác és Dideri-Dir beszédéből egy részletet: „Vagy ha parancsolja – kezdi sajnálatát Bonifác –, bemutatom Gáspár Imrének, aki a József utcai földszintes házikóban, délutánonként a kuglizóban pihen, miután egész nap leveleket írt megyés püspököknek és zsidó nagykereskedőknek, s a kerek pápaszem csodálatos magas értelmiséggel csillogott. A tollacska minden erejét és fantáziáját összeszedi, az apró betűcskék bibliai bőséggel omlanak, és nemegyszer bukkannak elő eredeti sorok a Manfréd-ből vagy az Anyeginből... Stecz öreg hordár tíz levélnél kevesebbel sohasem indult el a város különböző pontjaira. Mire bealkonyodik a Józsefváros felett, az öreg hordár piros sapkájában titokzatosan tér meg a kuglizóba.”⁵³

Nagyesalomja 1243
1993

Gáspár Imre szülőfaluja ma (M. Nagy László felvételei)

Az ügyvédné, akit Bonifác a költészet mesterségére is tanított, bizonyára hallott már Gáspárról, mert nyomban elutasította az ajánlatot: „...nem azért jöttem el az erdélyi havasok közül, hogy Gáspár Imrével sörözsek a józsefvárosi kis kuglizóban.”⁵⁴

A fenti részletből arra következtethetnénk, hogy Gáspár bizonyára pénzzavarai miatt küldözgette leveleivel az öreg Steczet egyik helyről a másikra. Ilyen cselekedetekre inkább csak utolsó éveiben vetemedett. Sziklay monográfiájából értesülünk arról, hogy fiatal korában Gáspár inkább vállalta a nélkülözést, a rab-szolgamunkát – például másoló lett egy gyermeklapnál –, mintsem alamizsnáért könyörögni: „Ahhoz büszke volt, hogy rokonaihoz forduljon támogatásért – a dzsentrí gőg lassan átalakult proletár büszkeséggé –, így sokat éhezett”.⁵⁵

A *Hét bagolyt* majd egy évtized múlva, 1922. február 12-én teszi közzé először Krúdy az Ujság című napilap hasábjain. Ebben a regényben többször is felbukkan Gáspár alakja. Már a könyv elején megjelenik „kakaslépéseivel” a szemüveges poéta, aki Vadnai szerkesztő úrhoz indul, hogy átadja a Fővárosi Lapoknak újabb verseit.

De megjelenik Gáspár, a „pébános külsejű”, kopaszodó poéta „vékonyka” kabátjában – melyet valószínűleg a zsib-árusok piacáról szerzett be – a Bolond Istók szerkesztőségi irodája előtt is, hogy Bartók Lajos szerkesztőnek átnyújtsa újabb költeményeit, s értük egy kis pénzcskét csikarjon ki előlegben.⁵⁶

És felbukkan még a társadalom periferiájára került poéta a Klein vendéglőben, az írók által kedvelt Ivkoff József utcai koc-

mában. Panaszskodik is sokat, hogy rossz a szíve, de azért meg-megissza a maga saját söradagját és a móri forralt bort; tanácsot ad egy-egy ifju írónak. S ahogy Sziklay László írja: „A szabadság merész dalnoka, a nagy világkataklizma vérmes megálmodója, mely után majd eljön a boldog világ, aki leleplezte az urak mocskos becsületességét, és elsőként mutatott rá a szomszéd népek együttélésének nyitányára – öreg korában részeg nőszabáshoznak szavalta Byront a belvárosi kiskocsmákban. Nem lett kora hőse, nem változott azzá. Elnyelte a magyar feudálkapitalizmus sorvasztó, fojtogató, bűzhödi légköre.”⁵⁷

1910. augusztus 19-én halt meg tragikusan. Már-már egyedül és magányosan élt ebben az időben. Alig akadt, aki eltemesse. Kemény János, a volt debreceni vendéglős fizette a temetés költségeit. Rákoskeresztúron tért örök nyugovóra.

A Vasárnapi Ujság rövid nekrológot közölt róla, amelyben ismert költőként s „a magyar újságírás egyik régi érdemes munkása”-ként emlegetik őt. Kiemelik, hogy versei közül több német fordításban is megjelent, s ő fordította le elsőként Schiller *Harangját* és Mickiewicz *Krími szonettjét*. Halála előtt újabb verseiért a Petőfi Társaság Vigyázó-díját is megkapta. (Vasárnapi Ujság, 1910. 35. 736.)

A Vasárnapi Ujságban egyébként verseket is közölt Gáspár. 1873-ban itt jelent meg *Az apa sírjánál* című költeménye. Ennek szomorú hangú sorai a magányosság és a kitasítottság érzését sugallják, a halál vízióját villantják fel:

„Oh látod-e, atyám, mint küzdök ide lenn,
Sirodra borulok... nem küzdhetek tovább!

*Fiadnak nem jutott még boldogság sehol,
Édes hit, lágy nyugágy, min a remény
pihen;*

*Szeretni nem tanult, honát nem tudja
– hol?*

(...)

*A dal... az ritka társ, hazug, ha énekel,
S az ideálon a régi való nevet!*

*Márvány szoborra majd ugyan ki írja fel,
Ha megjön a halál, e szomorú nevet?”*

Születésének 130. évfordulóján, 1984. nov. 24-én Nagycsalomján, az író szülőfalujában a Csemadok Nagykürtösi Járási Bizottsága Gáspár Imre Emléknapot rendezett. E sorok írója ismertette Gáspár életútját, Mayer Judit pedig a műfordítás időszakú kérdéseiről szólt. Utána vitafórumot szerveztek a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok időszakú kérdéseiről. Ezen felmerült, hogy a Csemadok időnként Gáspár-plakettet adhatna ki azoknak, akik a két nép kultúrájának közeledése érdekében a legtöbbet teszik. Sajnos, ez csak javaslat maradt, mint ahogyan emléktáblát sem állítottak akkor a falu jeles szülöttének.

Nagycsalomját, a volt Hont megye faluját 1244-ben említi először oklevél, de temploma – melynek ma már csak a maradványai láthatók – jóval előbb fennállott. (A mai templom újabb kori építmény.) Egykor Bolgár Jánosnak és Méhes Józsefnek is nagyobb kúriája volt a községben. A Gáspár-kúria a falu Ipoly felé eső részén, a régi iskola közelében állt egykor. Az idősebbek még emlékeznek arra, hogy az épületet a 2. világháború után lebontották, s helyén új lakás épült. A régi portára csupán egy-egy megmaradt falmaradvány s a hajdani pince alapján következtethetünk. Gáspárék itteni el-

Gáspár Imre nagycsalomjai emléktáblája (Csáky Károly felvétele)

adott birtokait: szántóföldjeiket, rétjeiket, szőlőiket a helybeliek vásárolták fel.

A Majthényi, illetve a Madách családok révén kötődött e helyhez Madách Imre drámaköltő is, akinek kéziratai közt az itteni birtokon keltezett levelet is találunk.

Jegyzetek

- 1 Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona (Főszerk.: Csanda Sándor). Bratislava, 1981.
- 2 A magyar irodalom története 1849–1905. (Sajtó alá rendezte Pándi Pál). Budapest, 1968.
- 3 Sziklay László: *A századvég ellenzéki irodalmának történetéből, Gáspár Imre 1854–1910*. Budapest, 1955.
- 4 I.m. 7.
- 5 I.m. 10.
- 6 Kemény G. Gábor: *Kapcsolatok vonzásában*. Bratislava, 1977.; Rudolf Chmel: *Két irodalom kapcsolata*. Bratislava, 1980. 122–125.
- 7 Borovszky Samu, szerk.: *Hont vármegye és Selmecbánya szabad királyi város*. Budapest, é.n. (1906)
- 8 Gyürky Antal: *Ötvennégy év Hont megye történetéből 1820–1874. II.* Vác, 1872.
- 9 Sziklay: I.m. 14.

A XX. század elején Györffy István etnográfus is járt erre felé, aki a Néprajzi Múzeum számára több értékes tárgyat gyűjtött Csalomján, s készített több szép fotót is.

Nagycsalomja polgárai mintha ismét egyre erőteljesebben fordulnának hagyományaik felé. Formálódik egyfajta egészséges Gáspár-kultusz is ezen a településen. 2004 augusztusában például egy falunap keretében emlékeztek a költőre e sorok írójának közreműködésével. Elkészült a szép Gáspár-emléktábla is, melyet a polgármesteri hivatal előtt helyeztek el, s megjelentettek egy kis kiadványt is: *Nagycsalomja szülötte, Gáspár Imre címmel*.

- 10 I.m. 14.
- 11 I.m. 21.
- 12 I.m. 58.
- 13 A polémiáról Praznovszky Mihály *Nógrád megye sajtója a XX. században* c. tanulmányából értesülünk. In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján, 1979.
- 14 Sziklay: I.m. 97.
- 15 Praznovszky: I.m.
- 16 Sziklay: I.m. 99.
- 17 Megjelent az Új Budapesti Napilapban 1878. 3. 12-én. A részletet Sziklay L. idézi monográfiája 100. lapján.
- 18 Sziklay: I.m. 101.
- 19 I.m. 101–102.
- 20 I.m. 105.
- 21 I.m. 107.
- 22 I.m. 157.
- 23 I.m. 158.
- 24 I.m. 185.
- 25 I.m. 117.
- 26 I.m. 117.

- 27 I.m. 118.
- 28 I.m. 126.
- 29 Gáspár Imre: *Újabb dalok az időnek*. Budapest, 1878. 2–3.
- 30 Sziklay: I.m. 129.
- 31 I.m. 17.
- 32 A visszaemlékezés *Rozpomienky na Sládkoviča* címmel az Orol 1873/5. számában jelent meg. A részletet Sziklay L. és Kemény G. G. is közli.
- 33 Kemény G. Gábor. I.m. 105.
- 34 I.m. 106.
- 35 Az ódát Sládkovič közli az Orol 1872/3. számában. (A fordítást lásd Sziklay könyvének 70. lapján)
- 36 Megjelent az Orol 1872/4. számában. A fordítást Kemény G. Gábor közölte először. Fried István fordítását lásd Sziklay könyvének 70. lapján. Ezúton mondok köszönetet a turócszentmártoni Matica slovenská Irodalmi Archívumának azért, hogy az eredeti Sládkovič-kéziratok másolatát rendelkezésemre bocsátották.
- 37 Sziklay L. 79.
- 38 Sziklay L. I.m. 27.
- 39 Gáspár Imre: *Hazánk tót népe*. Budapest, 1879. 6–7.
- 40 I.m. 22.
- 41 I.m. 23.
- 42 I.m. 84.
- 43 I.m. 108.
- 44 I.m. 108.
- 45 I.m. 113–114.
- 46 Sziklay: I.m. 112.
- 47 R., Chmel: I.m. 124–125.
- 48 Sziklay: I.m. 87.
- 49 Gáspár Imre: *Tótok és pánszlávok*. Figyelő, 1876. 196–198. (Az idézetet lásd Sziklay könyvének 93. oldán)
- 50 Gáspár szavait Sziklay idézi. 163.
- 51 Katona Béla: *Krúdy Gyula és a Nyírség*. In: Jósza András Múzeum kiállításvezetői. Nyíregyháza, 1978.
- 52 Ady sorait lásd: Krúdy Gyula: *Nyolc regény*. Budapest, 1975. 1286.
- 53 Krúdy Gyula: *A vörös postakocsi*. In: *Nyolc regény*. 108–109.
- 54 Krúdy Gy.: *A vörös postakocsi*. 111.
- 55 Sziklay : I.m. 96.
- 56 Krúdy: *Nyolc regény*. 776–779.
- 57 Sziklay: I.m. 156.